

УДК 336.01

Дропа Я.Б.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів, грошового обігу і кредиту
Львівського національного університету імені Івана Франка

ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ ФОРМУВАННЯ РЕСУРСІВ У НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

FINANCIAL INSTRUMENTS FORMING RESOURCES IN THE NATIONAL ECONOMY IN CONDITIONS OF GLOBALIZATION

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено погляди науковців на сутність поняття «фінансові інструменти» та запропоновано його авторське визначення. Подано етапи перетворення фінансових інструментів на активи та зобов'язання. Проведено класифікацію інструментів залучення фінансових ресурсів суб'єктами фінансової системи. Проаналізовано використання фінансових інструментів в економіці України в умовах глобалізації.

Ключові слова: фінансовий інструмент, фінансові ресурси, фінансовий актив, фінансові зобов'язання, держава, суб'єкти господарювання, домогосподарства, глобалізація.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы взгляды ученых на сущность понятия «финансовые инструменты» и предложено его авторское определение. Даны этапы преобразования финансовых инструментов на активы и обязательства. Проведена классификация инструментов для привлечения финансовых ресурсов субъектами финансовой системы. Проанализировано использование финансовых инструментов в экономике Украины в условиях глобализации.

Ключевые слова: финансовый инструмент, финансовые ресурсы, финансовый актив, финансовые обязательства, государство, субъекты хозяйствования, домохозяйства, глобализация.

ANNOTATION

In the article the views of scientists on the essence of the concept of financial instruments and proposed its author's definition; Posted stages of transformation of financial instruments on the assets and liabilities; the classification of instruments to attract financial resources of the financial system; analyzes the use of financial instruments in the economy of Ukraine in the context of globalization.

Keywords: financial instruments, financial resources, financial asset, financial liability, government, businesses, households, globalization.

Постановка проблеми. В умовах реформування економіки України суб'єкти фінансової системи відчують дефіцит ресурсів, який є наслідком спаду ділової активності підприємств, зменшення їхнього податкового потенціалу, погіршення інвестиційного клімату та зниження довіри до держави та її ринкових інститутів. Водночас, за оцінками експертів, на руках у населення знаходиться значна сума неорганізованих валютних заощаджень, а також існують суб'єкти господарювання, які мають змогу вкладати свої заощадження у вигідні проекти.

Для поліпшення ситуації вирішення проблеми пошуку інвестиційних ресурсів лежить у сфері мобілізації вільних накопичень домогосподарств та підприємницьких структур і трансформації їх у капіталовкладення. Реа-

лізація такого перетворення можлива за умови ефективного функціонування фінансового ринку, головне призначення якого полягає у перерозподілі вільних ресурсів від фізичних та юридичних осіб, що мають їхній надлишок, до тих суб'єктів господарювання, які відчувають нестачу інвестицій. Проте розвинений фінансовий ринок передбачає наявність значної кількості посередників та великий вибір якісних і доступних фінансових інструментів, які б задовольняли попит найвибагливіших інвесторів. Однак недостатність останніх є важливою проблемою в Україні.

За умов фінансової кризи державі для формування достатнього обсягу фінансових ресурсів треба запроваджувати ефективні інструменти їх мобілізації, за допомогою яких будуть здійснюватися перерозподіл ВВП і регулювання діяльності суб'єктів господарювання та домогосподарств. Зважаючи на це, уряду країни необхідно проводити політику сприяння розвитку вітчизняного фінансового ринку, яка дасть змогу активізувати інвестиційні процеси та допоможе подолати дефіцит капіталу в національній економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інструменти залучення фінансових ресурсів суб'єктами національної економіки були предметом дослідження у працях таких вітчизняних науковців, як: В.Г. Дем'янишин, А.Г. Загородній, М.І. Крупка, В.М. Легка, О.С. Маслова, О.М. Підхонний, Н.П. Поляк, Л.О. Примостка, Б.І. Пшик, О.М. Сохацька, В.П. Унінець-Ходаківська, В.М. Шелудько та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на вагомий внесок українських учених у дослідження сутності, видів та ефективності обігу фінансових інструментів, сьогодні з'являються нові проблеми у сфері фондового ринку, що пов'язані з удосконаленням засобів перетворення вільних нагромаджень в інвестиції в умовах фінансово-економічної кризи в Україні та впливу глобалізації.

Мета статті полягає у з'ясуванні сутності, визначення видів та дослідження особливостей функціонування інструментів залучення фінансових ресурсів у національній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток національної економіки неможливий без

функціонування ефективного фінансового ринку, який забезпечує перерозподіл фінансових ресурсів між усіма секторами економіки за допомогою власних інструментів. Наявність в обігу якісних та доступних фінансових інструментів сприятиме активізації підприємницької діяльності, оскільки їхнє використання дає змогу нагромадити у достатніх обсягах капітал і спрямувати його в наращення виробничого потенціалу. Крім того, за допомогою інструментів власності відбувається мобілізація коштів підприємств, що сприяє підвищенню їхньої фінансової незалежності. Утім, використання фінансових інструментів є основою функціонування різноманітних фінансово-кредитних інститутів на ринку, які обслуговують рух капіталу в різних формах між суб'єктами фінансової системи, а дослідження їхніх сутнісних характеристик посідає важливе місце у сучасній економічній науці.

Нині у вітчизняній економічній літературі не існує єдиного підходу до визначення сутнос-

ті поняття «фінансовий інструмент», а різноманітність поглядів на тлумачення даної категорії подано у табл. 1.

Варто зазначити, що в міжнародній практиці все частіше використовується термін «фінансові інструменти», який включає в себе весь спектр зобов'язань. Під ними у більшості розвинених країнах розуміють засіб інвестування (вкладення), придбання та розподілу капіталу, здійснення платежу та отримання кредиту (тобто фінансові активи і зобов'язання). Як бачимо із поданих визначень, більшість авторів включає в категорію «фінансові інструменти» також і кредитні, оскільки ринок позикового капіталу є складовою частиною фінансового. Фінансово-кредитні інструменти можна поділити окремо на фінансові та кредитні, хоча, з іншого боку, можна об'єднати під загальним поняттям «фінансові інструменти».

На думку Н.П. Поляк, кредитний інструмент є складовим елементом фінансового та повною

Таблиця 1

Підходи науковців до визначення економічної сутності фінансових інструментів

Автори	Тлумачення економічного змісту поняття «фінансовий інструмент»
Л. Примостка [1, с. 250]	Будь-який контракт із чітко вираженими економічними наслідками, предметом якого є грошові кошти (або чинне право на отримання грошових коштів чи їх еквівалентів) і який зумовлює появу права одного суб'єкта господарської діяльності та зобов'язання чи інструменту капіталу іншого
О. Сохацька [1, с. 250]	Інструменти, що передбачають отримання доходу та можуть існувати у вигляді контрактів або цінних паперів
А. Фельдман [2]	Це результат реалізації фінансового продукту в процесі комерційних взаємовідносин учасників фінансових ринків, механізми взаємодії якого здійснюють значний вплив на створення споживчої вартості (корисності). Під фінансовим продуктом учений розуміє конкретну споживчу вартість, яка має ознаки фінансів. Вона створює попит і пропозицію для учасників ринків та має властивості товару, який призначений для продажу за допомогою механізму взаємодії учасників фінансового ринку, тому дана споживча вартість є фінансовим інструментом, тобто особливим фінансовим товаром
М. Деркач і Н. Стукало [1, с. 250]	Це податки, збори, відрاهування, інвестиції, кредити, дотації, субвенції, ціни та тарифи, квоти, емісія грошових коштів, цінних паперів, продаж активів, формування і використання страхових фондів та ін. Вони забезпечують взаємодію фінансової системи та діють у межах більш широкого фінансово-кредитного механізму, який є сукупністю способів, форм та інструментів, що прийняті до використання у процесі проведення фінансових операцій
Національний банк України [3]	Будь-який контракт, результатом якого є створення фінансового активу одного суб'єкта господарювання і фінансового зобов'язання або інструменту власного капіталу іншого суб'єкта господарювання; це контракт, за яким одночасно в одного суб'єкта господарювання виникає фінансовий актив, а в іншого – фінансове зобов'язання або інструмент власного капіталу; фінансові активи чи пасиви, які можна купувати й продавати на ринку та за допомогою яких здійснюється розподіл і перерозподіл створеного капіталу; юридичний документ, що відображає певні договірні взаємовідносини або який надає певні права
Фінансовий словник [4, с. 567]	Будь-який документ, що є свідченням боргу, продаж або передання якого забезпечує продавцю отримання фінансів. Прикладами фінансових інструментів є векселі, облігації й інші цінні папери, а також депозитні сертифікати
В. Ходаківська, О. Костюкевич та О. Лятамбор [5, с. 29]	Різнорізнотні фінансові документи, які обертаються на ринку, мають грошову вартість і за допомогою яких здійснюються операції на фінансовому ринку
О. Маслово та О. Опалов [6, с. 71]	Це особливі товари фінансового ринку, які мають фінансове походження та виступають об'єктом купівлі-продажу на відповідних сегментах фінансового ринку
Н. Поляк [7, с. 45]	Це фінансові зобов'язання, інструменти капіталу або будь-які документи в письмовій формі, що мають грошову вартість або засвідчують грошові операції і передбачають одержання доходу після їх продажу чи передання
П(С)БО 13 [8]	Контракт, який одночасно приводить до виникнення (збільшення) фінансового активу в одного підприємства і фінансового зобов'язання або інструмента власного капіталу в іншого

мірою відображає форми руху позикового капіталу між суб'єктами реальної економіки. При цьому на етапі розроблення кредитних продуктів доцільно вживати термін «види позик», а на стадії їх продажу вони перетворюються у відповідні інструменти, за допомогою яких здійснюється передача ресурсів від кредиторів до тих, хто має в них потребу [7, с. 45].

За таких обставин, узагальнивши підходи вітчизняних науковців до з'ясування сутності категорії «фінансовий інструмент», можна її визначати як особливий продукт фінансового ринку, який має форму договору або угоди і використовується для залучення фінансових ресурсів однією стороною й отримання прибутків та/або економічної вигоди – іншою. У процесі реалізації фінансових інструментів покупець отримує права (вимоги) а продавець – зобов'язання. Виняток становлять інструменти залучення фінансових ресурсів держави (податки та збори), оскільки вони регламентуються законодавством і є обов'язковими для виконання, тому їхній адміністратор (уряд) отримує доходи для формування бюджетних ресурсів, а платники – право на якісну медицину, освіту, оборону, забезпечення порядку тощо. За їх допомогою держава здійснює перерозподіл ВВП і створює умови для фінансового забезпечення діяльності бюджетних установ та регулювання національної економіки. Отже, у процесі реалізації фінансові інструменти перетворюються для їхнього власника у фінансові активи, а для емітента – у зобов'язання (рис. 1).

Для виконання покладених на державу функцій відбувається формування її фінансових ресурсів за допомогою справляння податків, зборів та інших обов'язкових платежів із суб'єктів господарювання та населення. Водно-

час у процесі такого адміністрування уряд отримує зобов'язання щодо забезпечення належного рівня якості освіти, охорони здоров'я, оборони країни, розвитку науково-технічного прогресу та виконання інших своїх функцій.

Однак до фінансових інструментів належать також різні види ринкових продуктів, що мають природу фінансів та є засобом перерозподілу коштів. Їх використання є основою функціонування складників фінансового ринку, тому розрізняють інструменти фондового, грошового та ринку капіталу. До традиційних фінансових інструментів належать депозитні, кредитні, страхові договори, цінні папери та ін., а до похідних – ф'ючерси, опціони, свопи, угоди за форвардними ставками тощо. Вони з'явилися на початку 80-х років ХХ ст. і набули значного поширення в усьому світі. Депозитні корпорації та небанківські фінансові установи використовують похідні фінансові інструменти як для отримання прибутку на фінансових ринках, так і для управління ризиками, тобто для хеджування [7, с. 44].

Важливо наголосити, що фінансові інструменти у бухгалтерському обліку України поділяються на фінансові активи, зобов'язання, інструменти власного капіталу і похідні фінансові інструменти. До перших належать: грошові кошти, що не обмежені у використанні, та їх еквіваленти; дебіторська заборгованість, не призначена для перепродажу; фінансові інвестиції, що утримуються до погашення; фінансові активи, призначені для подальшої реалізації та ін. Згідно з П(С)БО 13, до останніх належать ті активи, що придбані для подальшого продажу для отримання прибутку від короткотермінових змін їхньої ціни та/або винагороди посередника [8].

Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» відносить до фінансових інструментів цінні папери, строкові контракти (ф'ючерси), інструменти грошового обігу, відсоткові термінові угоди (форварди), строкові контракти на обмін (на певну дату в майбутньому) у разі залежності ціни від відсоткової ставки, валютного курсу чи фондового індексу (відсоткові, курсові чи індексні свопи), опціони, що дають право на купівлю або продаж будь-якого із зазначених фінансових інструментів, у т. ч. тих, що передбачають грошову форму оплати (курсіві та відсоткові опціони) [9].

Сьогодні фінансовий ринок є головним посередником у процесах руху фінансових ресурсів, який обслуговується значною кількістю інструментів, що формалізують і пришвидшують обіг капіталу, тому за сферами фінансової системи їх можна поділити на інструменти сектору державних, муніципальних фінансів та фінансового ринку. До першої групи належать

Рис. 1. Етапи перетворення фінансових інструментів на фінансові активи та зобов'язання

монетарні, бюджетні, податкові, державні й інструменти фінансового ринку. Друга група охоплює муніципальні запозичення, гарантії позик для третіх осіб, податкові і бюджетні інструменти. Кредитні інструменти та цінні папери належать до третьої групи [1, с. 256].

На рис. 2 зображено класифікацію інструментів залучення фінансових ресурсів за різними ознаками, а саме: встановлення й обігу на ринку, приналежності до суб'єктів фінансової системи та виходячи із відносин, що виникають після їхньої реалізації.

У науковій літературі інструменти залучення фінансових ресурсів зазвичай класифікують залежно від характеру набутих власником прав на боргові (державні, муніципальні та корпоративні облигації, казначейські зобов'язання, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі, облигації міжнародних фінансових організацій) та пайові (власності). До перших відносять право на обов'язкове отримання грошових сум у визначеному розмірі та в зазначені терміни (у вигляді нарахованих відсотків) й повернення основної суми боргу або номінальної вартості позикових цінних паперів (якщо інше не передбачене його умовами). Інструменти власності

(акції, інвестиційні сертифікати) зобов'язують емітентів сплачувати їхнім власникам доходи у вигляді дивідендів залежно від розміру отриманого прибутку, який залишається у розпорядженні суб'єкта господарювання після сплати всіх обов'язкових платежів та отримання частки майна товариства у разі його ліквідації.

Варто зазначити, що інструменти позики зазвичай мають обіг на кредитному ринку та сприяють розвитку реального сектору економіки за рахунок економії витрат грошового обігу, нагромадження і перерозподілу капіталу, розширення платіжних засобів та забезпечення контрольно-стимулюючого впливу на кредиторів і позичальників. Їх використовують банківські установи та недепозитні фінансові корпорації. Усі кредитні інструменти банків можна поділити на дві групи: традиційні (короткотермінові кредити) та інвестиційні. Останні включають у себе інструменти реального (довгострокові інвестиційні, лізингові й іпотечні позики, мікрокредитування, проектне фінансування та ін.) та фінансового (боргові цінні папери, векселі тощо) інвестування. Класифікацію кредитних інструментів формування фінансових ресурсів подано на рис. 3.

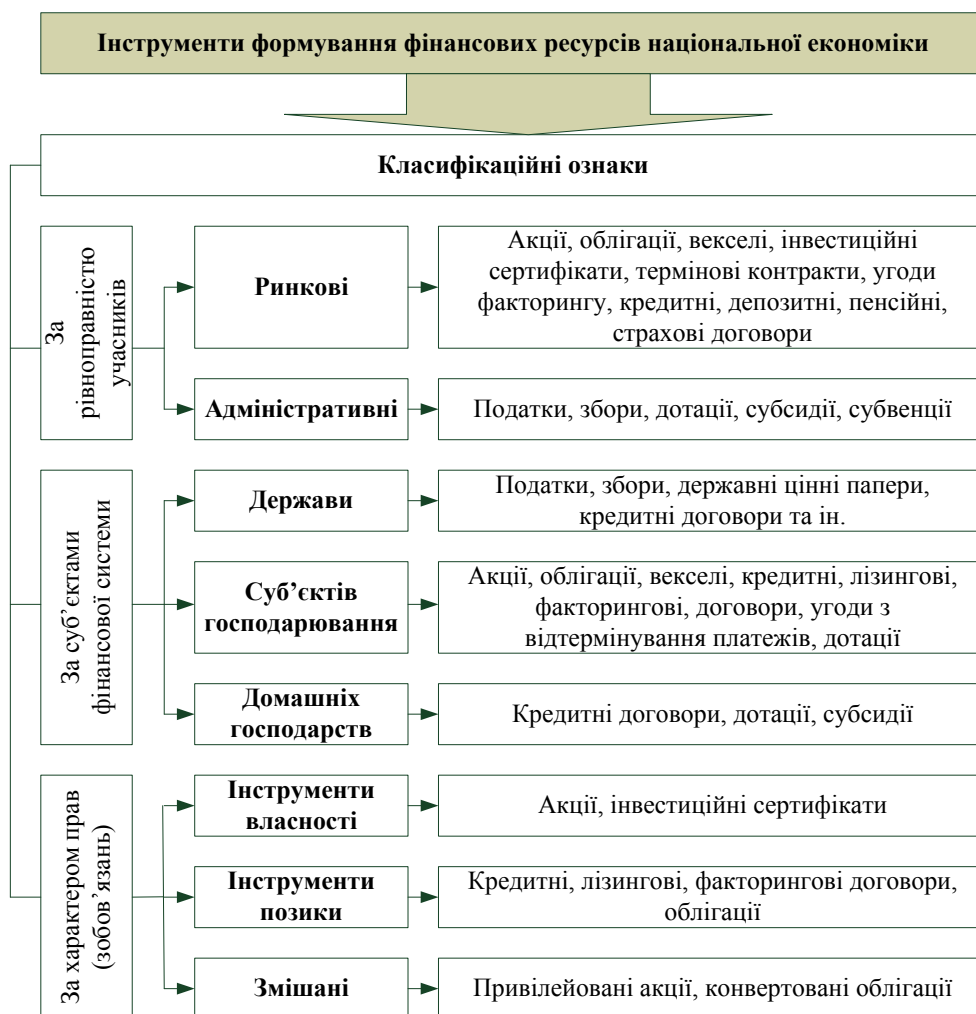

Рис. 2. Класифікація інструментів формування фінансових ресурсів суб'єктів національної економіки

Необхідно визнати, що податкові інструменти є найбільш поширеними серед непрямих методів стимулювання економічного розвитку в усьому світі завдяки своїм характеристикам: універсальності, безумовності та всеохоплюваності. Виконуючи одночасно фіскальну та регулювальні функції, вони забезпечують одну з фундаментальних передумов функціонування категорії фінансів у її практичній реалізації – розподіл та перерозподіл. Саме через це податкові інструменти досить ефективно діють в управлінні процесами економічного розвитку, які обов'язково мають опосередковуватися ефективним перерозподілом ресурсів.

Переваги облігацій пов'язані із залученням капіталу на довгостроковий період, наприклад у США – від 16 до 30 років із виплатою відсотків у межах 8–12%. Найбільшу частку облігаційних позик здійснюють корпорації у добувній

промисловості та комунальній сфері, де діяльність пов'язана з найвищою капіталоємністю та затратами праці й оновлення капіталу. Способи розміщення облігацій мають національні особливості: у США переважно на первинному ринку 100%, у Франції – на фондових біржах. Обсяг корпоративних облігацій США в 1,3 рази перевищує вартість акцій. Використання облігацій для акумуляції коштів має переваги над акціями, емісія яких пов'язана з більш складною процедурою, адже мають бути узгоджені інтереси наявних акціонерів. Затрати на розміщення облігацій є нижчими, що пов'язано зі сплатою відсотків із валового, а не з чистого прибутку, як це проводиться за акціями. Перевагами корпоративних облігацій є порівняно вища надійність та стійкість від коливань економічної кон'юнктури, що дає змогу забезпечити стабільне фінансування діяльності корпорацій. Муніципальні облігації ще більше впливають на формування попиту на капітал, що пов'язано із загальною тенденцією делегування багатьох функцій держави на рівень окремої території. Зазвичай місцеві органи влади здійснюють запозичення під час створення великих інвестиційних проектів. Законодавство багатьох країн із ринковою економікою дає їм змогу здійснювати запозичення у національних або іноземних інвесторів за допомогою випуску облігацій. За своєю надійністю вони поступаються лише державним [10, с. 249–250].

На рис. 4 висвітлено динаміку вартості головних фінансових інструментів у національній економіці. Як свідчать дані діаграми, в Україні простежується загальна тенденція до зниження обсягів торгів за всіма видами угод починаючи з 2013 р. Якщо врахувати девальвацію національної грошової одиниці, негативна динаміка також стосується податкових надходжень до зведеного бюджету України. Результатом такої тенденції є дефіцит фінансових ресурсів у більшості суб'єктів господарювання та держави. Це свідчить про падіння ділової активності в усіх сферах національної економіки. Така ситуація стала наслідком початку фінансово-економічної кризи в 2013 р., військових дій на території України та впливу глобалізаційних процесів. Вирішення даних проблем лежить у сфері формування ефективної політики держави щодо залучення внутрішніх нагромаджень домогосподарств і суб'єктів господарювання за допомогою впровадження в обіг привабливих фінансових інструментів для формування інвестиційних ресурсів та спрямовування їх на капіталовкладен-

Рис. 3. Класифікація кредитних інструментів [7, с. 51]

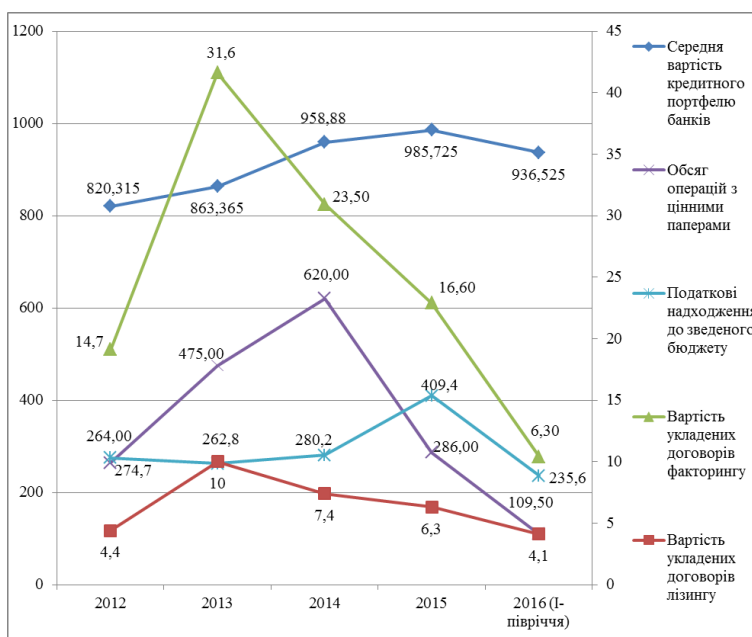

Рис. 4. Динаміка вартості головних ринкових та адміністративних інструментів залучення фінансових ресурсів у національній економіці за період 2012–2016 рр., млрд. грн. [11]

ня у сферу виробництва. Таким чином, наявність інструментів фінансового ринку, що відповідатимуть потребам передусім вітчизняних інвесторів, буде важливим чинником зростання виробничого та податкового потенціалу в Україні та запорукою економічного зростання.

Висновки. На нашу думку, злагоджена робота фінансової системи можлива тільки за умови функціонування розвиненого фінансового ринку, який виконує функцію перерозподілу фінансових ресурсів між її суб'єктами. Головним засобом спрямування вільних коштів у сфері інвестиційного прикладання та формування капіталу є його інструменти. З іншого боку, держава також формує свої ресурси за допомогою фінансових інструментів, проте вони встановлюються адміністративно (обов'язкові платежі). Вважаємо, що фінансовий інструмент – це особливий продукт на ринку, який має форму договору або угоди і використовується для залучення фінансових ресурсів однією стороною й отримання доходів та економічної вигоди – другою. У результаті їх реалізації емітенти отримують фінансові ресурси та зобов'язання, а покупці – здійснюють інвестиції й набувають права на доходи, власність тощо. Інструменти залучення капіталу можна класифікувати за ознакою рівноправності учасників (сторін договору), за суб'єктами фінансової системи та характером набутих прав.

На сучасному етапі розвитку економіки України, в умовах соціально-економічної кризи держава повинна проводити ефективну політику у сфері фінансового ринку для поліпшення використання інструментів залучення інвестиційних ресурсів і налагодити механізм справляння запроваджених обов'язкових платежів для формування власних коштів та стимулювання підприємницької діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Прокопенко В.Ю. Фінансово-кредитні інструменти на ринку нерухомості: дефініційні аспекти / В.Ю. Прокопенко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Економічна». – 2014. – № 1. – С. 247–259.
2. Фельдман А.Б. Производные финансовые товарные инструменты / А.Б. Фельдман. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 241 с.
3. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
4. Фінансовий словник / А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко; 3-є вид., випр. та доп. – К.: Знання, 2000. – 587 с.
5. Унінець-Ходаківська В.П. Ринок фінансових послуг: теорія і практика: [навч. посіб.] / В.П. Унінець-Ходаківська, О.І. Костюкевич, О.А. Лятамбор. – К.: ЦНЛ, 2009. – 392 с.
6. Данилевич А.П. Фінансові інструменти: особливості визначення, класифікації та обігу / А.П. Данилевич // Наукові праці НДФІ – 2009. – № 1(46). – С. 64–74.
7. Поляк Н.П. Кредитні інструменти розвитку реальної економіки в Україні: дис. ... кандидата економічних наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Н.П. Поляк; ДВНЗ «Університет банківської справи». – К., 2016. – 223 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ubs.edu.ua/images/PDF/disser_Polyak_15.04.new__1%20\(1\).pdf](http://ubs.edu.ua/images/PDF/disser_Polyak_15.04.new__1%20(1).pdf).
8. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 13 «Фінансові інструменти», затверджене Наказом Міністерства фінансів України № 559 від 30.11.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1050-01>.
9. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 № 3480-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3480-15>.
10. Легка В.М. Фінансові інструменти РЦП та його функціональна структура / В.М. Легка // Стан і тенденції розвитку лісівничої освіти, науки та лісового господарства в Україні. – Львів: УкрДЛТУ. – 2004. – Вип. 14.6. – С. 248–253.
11. Офіційний сайт Національного рейтингового агентства «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rurik.com.ua>.